

Gjensyn med båtgraver

BERGLJOT SOLBERG

Bakgrunn

I sin tidlige arkeologiske karriere skrev Jenny-Rita Næss artikkelen ”Grav i båt eller båt i grav” (1970). Oscar Montelius (1885) hadde allerede i 1885 foreslått at skipene i gravene skulle benyttes til en reise til dødsriket, og at de dermed skulle fungere mer som et hjelpemiddel under dødsseilasen enn som vanlig gravgods. Dette hadde både Anders Lorange (1887), Gabriel Gustafson (1890) og Haakon Shetelig (1906, 1917) sluttet seg til.

Jenny Rita reiste imidlertid spørsmålet om det er velfundert å skille båtbegravelser ut som egen gravskikk. Hun finner nemlig at når en kommer båtgravene nærmere inn på livet, er det store variasjoner. Riktignok kan mange elementer gå igjen fra grav til grav, men de er satt sammen på en slik måte at helheten blir forskjellig, med bare en eneste fellesnevner, nemlig selve båten (Næss 1970:62).

Senere har flere forskere studert båt- og skipsgraver. Michael Müller-Wille publiserte i 1970 et stort arbeid over den gang kjente båtgraver i Nord-Europa, i alt over 420. På 1990-tallet økte interessen for både skipsgraver og båtgraver. Blant annet publiserte Ole Crumlin-Pedersen i 1995 båtbegravelsene på Slusegaard på Bornholm, hvor vel 40 av de til sammen ca. 1 400 gravene fra romertiden er båtgraver. Ikke minst vakte de store skipsgravene fornyet interesse, og nye aspekt ble utforsket (Christensen *et al.* 1992, Arwill-Nordbladh 1998, Opedal 1998, Sørheim 1997).

På bakgrunn av den økte interessen for båt- og skipsgraver, kan det være aktuelt igjen å ta opp problematikken som Jenny-Rita Næss behandlet i 1970. Her vil jeg i første rekke diskutere båtgraver der avdøde har fått med seg spillebrikker og/eller terninger som gravgaver, videre om disse personene kan ha hatt spesielle roller eller funksjoner i samfunnet.

Tid og rom

Begravelser i båt har lange tradisjoner i Skandinavia. I Skåne er det påvist båtgraver så langt tilbake som til seinneolittisk tid og bronsealder. De eldste kjente båtgravene fra jernalderen er funnet på Bornholm og går tilbake til ca. 200 e.Kr. (Crumlin-Pedersen 1991, 1995). Men først i yngre jernalder blir det mer vanlig med begravelser i båt, selv om det fremdeles bare er et mindretall av det totale antall graver som inneholder båt. Fra denne perioden finner vi slike graver i alle de skandinaviske landene.

Mens begravelser i båt er relativt sjeldne i merovingertid, blir gravlegging i båt langt vanligere i vikingtiden (Müller-Wille 1970). Båtgraver er funnet langs hele kysten, helt nord til Kvaløy utenfor Tromsø. Det finnes særlig mange i Vestfold, Rogaland og Nordfjord. Dessuten er det mindre konsentrasjoner i Etne i Sunnhordland, i midtre deler av Sognefjorden, i Steinkjer, i Verdal, i Namdalen og på Helgeland. De opptrer ikke bare i ytre strøk, men også et godt stykke innover i landet.

Båt- og skipsgraver med utstyr for brett- og terningspill

Av de til sammen sju norske skipsgravene der utstyret er i hvert fall delvis bevart, inneholder tre utstyr til brett/terningspill. Det dreier seg om skipsgravene fra Gokstad i Vestfold, Storhaug på Karmøy, Rogaland, og Myklebostad på Nordfjordeid, Sogn og Fjordane. De to første er ubrente graver, den siste en branngrav. Storhauggraven er den eldste, mest sannsynlig fra ca. 720/30 (Opedal 1998:64). Gokstadgraven er anlagt 900-905 (Bonde & Christensen 1993), mens Myklebostad graven ikke kan dateres like presist. Trolig er den fra sent 800-tall.

Haugen der Gokstadskipet ble funnet, var 50 meter i diameter. Skipet var 23,3 meter langt og 5,25 meter bredt. Her har en mann på om lag 50 år blitt stedt til hvile. I tillegg til en spillebrikke inneholdt denne graven det eneste spillebrettet som er bevart her i landet (Nicolaysen 1882). På den ene siden var brettet innrettet for *Hnefa-tafl*, på den andre siden er det risset opp for det spillet vi kaller mølle. *Hnefa-tafl* foregikk på et brett med ulikt antall ruter, og ble spilt av to personer. Den ene hadde en kongebrikke som ble plassert sentralt på brettet, og et antall brikker eller ”menn” som ble arrangert symmetrisk rundt kongen. Motpartens brikker, ofte i et dobbelt antall, ble arrangert symmetrisk rundt kanten av brettet. Målet var å okkupere den sentrale ruten der kongen var plassert, på lignende måte som en

setter kongen sjakk i et sjakkspill. Spilleren som representerer kongen, vant dersom han spilte seg til en åpen rad eller kolonne langs kanten av brettet (Murray 1979:55f).

Storhaug var ca. 40 meter i diameter og 5-6 meter høy. Graven utmerker seg ved at den inneholdt en armring av gull. Spillebrikkene var av både rav og glass. Glassbrikkene skiller seg formmessig ut ved at de er kjegleformet, sett fra siden nesten trekantede. I alt 12 brikker er av blått glass, mens fire brikker er av gullig og rødbrunt glass. Den største brikken er av mørkeblått, hvitflammet glass med rødbrun topp og gul spiss. Kanskje er den "kongen" i et *hnefa-tafl* spill (Opedal 1998:54).

Gravhaugen på Myklebostad var noe mindre enn de to andre skipsgravene, ca. 30 meter i diameter (Lorange 1876). Den døde var en 30-35 år gammel mann. I tillegg til rikt våpenutstyr utgjorde spillgjenstandene 5 brikker av bein og hele 3 terninger.

Det er også flere båtgraver der avdøde er utstyrt med spillebrikker og terninger. En er funnet på Åkra på Karmøy, Rogaland. I Sogn og Fjordane har hele tre båtgraver slikt utstyr, en på Myklebostad, Eid, på samme gård som den nevnte skipsgraven. De to andre er fra henholdsvis gårdene Hauge og Gjemmestad, begge i Gloppen. Gjemmestad-graven inneholdt hele 15 spillebrikker og en terning av bein. Også en båtgrav fra Ulstein, Møre og Romsdal inneholdt spillebrikker. Det samme gjelder to båtgraver fra Steigen i Nordland.

Også utenfor vårt land opptrer gjenstander til brett- og terningspill hyppig i båt- og skipsgraver. I båtgravene i Vendel i Uppland er det funnet spillebrikker i grav nr. III, XII og XIV. Likeens er det i båtgravfeltet i Valsgårde funnet spillebrikker og terning i grav 6 og 8, mens grav 13 hadde hele 36 spillebrikker (Lundstrøm 1980a). Grav 8 inneholdt også rester av et spillebrett som har vært om lag 85-90 cm (Arwidsson 1954:93f, Taf. 27). Også en båtgrav fra Gamle Uppsala (grav 1) inneholdt spillebrikker (Nordahl 2001:18). I en båtgrav fra Klinta, Köpings sogn, Öland, som inneholdt brente bein av en mann og en kvinne, ble spillebrikker funnet sammen med beina som tilhørte mannen (Price 2002). I Danmark inneholdt skipsgraven fra Ladby, Fyn, rester av et spillebrett (Thorvildsen 1957), mens skipsgraven fra Sutton Hoo, East Anglia, inneholdt en spillebrikke (Lundström 1980b:107). I tillegg var det i skipsgraven fra Ile de Groix, Normandy, 12 spillebrikker og en terning.

www.ravensgard.org/prduham/ngames.html).

Hvem ble gravlagt i båt eller skip?

Samtlige av de ovenfor nevnte gravene er over menn, med ett unntak, graven fra Åkra, Karmøy (<http://www.karmoyped.no/avaldpros/historie/akra.htm>). Bare i to tilfeller er alderen til avdøde kjent. Det gjelder mennene som er gravlagt på Gokstad og Myklebostad. Her var mennene henholdsvis 50 og 30-35 år. Mannen fra Myklebostad har trolig dødd av skader påført i kamp (Magnus 1992).

Hvorfor slik dominans av mannsgraver med spillgjenstander i båt eller skip? I det samlede tallet for båt- og skipsgraver er nemlig kjønnsfordelingen ganske annerledes. Av de 149 båtgravene hvor avdødes kjønn er fastslått, er 38 kvinnegraver. Dessuten er det 12 graver der en mann og en kvinne er gravlagt sammen (Sørheim 1997). For skipsgravene er imidlertid mannsdominansen sterkere. Bare en av sju graver som lar seg kjønnsbestemme, er en, Oseberggraven, en kvinnegrav.

Hvorfor terninger og brikker?

Vanligvis blir spillgjenstander sett på som tegn på en aristokratisk livsstil. Dette passer for så vidt for de fleste av de nevnte båt- og skipsgravene som generelt er rikt utstyrt. En kan derfor med stor grad av sikkerhet oppfatte de gravlagte som tilhørende et høyere sosialt sjikt. Men er det så enkelt?

Tidlig på 1900-tallet hevdet den amerikanske museums-antropologen Culin at spådomskunst var opphavet til brettspill (Culin 1890-91, 1898). Det vil si at man søkte informasjon om fremtiden ved hjelp av spesielle prosedyrer eller gjenstander, for eksempel ved å kaste terninger eller ved å spille med brikker på brett. Brettspillet kan da identifiseres med reelle, gjerne kritiske, situasjoner - for eksempel en kamp eller en farefull reise - der det er viktig å få informasjon om utfallet. Spillet kan på den måten fungere som et slags spåmedium i forhold til situasjoner i det virkelige livet (Solberg 2007).

En av de vanligste måtene å få vite fremtid og lagnad på, var å spå i forbindelse med blot (Davidson 1967). Hvordan dette foregikk, er uklart, sannsynligvis har en samling trebiter, eventuelt også terninger, vært kastet ut for så å skulle tydes. Det var ikke hvem som helst forunt å lede blothandlinger. I vikingtiden var det forbeholdt ledende personer i samfunnet.

Kanskje er det i en slik forbindelse at vi skal forstå flere av skips- og båtgravene. Som nevnt er de fleste av de store skipsgravene er mannsgraver, men den rikest utstyrte av alle, Oseberggraven, er en kvinnegrav. Den inneholdt riktignok ikke spillebrikker eller terninger. Det gjorde imidlertid båtgraven fra Åkra på Karmøy som ble funnet i en 25-30 meter vid gravhaug. I tillegg til ovale spenner, spillebrikker og terning var det rester av hest og hund.

Grav i båt eller båt i grav?

Er vi kommet noe nærmere svaret på spørsmålet som Jenny-Rita reiste i 1970? Er båten å anse på linje med gravgaver generelt, eller symboliserer skip og båt noe spesielt? Et argument for at båt og skip representerer gravgods, kan være det forholdet at graver i båt/skip er rikere enn gjennomsnittet for graver. Det gjelder for eksempel båtgravene og den ene skipsgraven i Nordfjord (Hellesøe 2006). Disse har en helt annen sammensetning av gravgodset enn mannsgraver på Vestlandet generelt. Halvparten av skips/båtgravene er nemlig utstyrt med fullt våpensett, mens det vanlige er at kun 15 % av mannsgravene har slikt utstyr. Også de fåtallige kvinnegravene tilhører det øvre samfunnsjikt. Dette kan være et argument for at båt/skip tilhører en høyere sosial gruppe og at båt eller skip er en type gravgave som bare velstående etter kunne benytte.

På den andre siden er det også argumenter for at begravelse i båt/skip symboliserer noe spesielt. Særlig gjelder det båt/skipsgraver med utstyr for brett- og terningspill. En av båtgravene fra Hauge i Gloppen, Nordfjord, inneholdt en spillebrikke av rav formet som en fallos. Dette bringer tanken på kult knyttet til Frøy. Kanskje skal den gravlagte på Hauge sidestilles med de to Frøys-godene på Island som ble gravlagt i skip (Steinsland & Meulenlacht Sørensen 1994)? Om dette er en riktig forklaring, lar seg ikke avgjøre. Men en kan ha *in mente* at dersom båt og skip kan knyttes til fruktbarhetskult, var det nettopp personer i det høyere sosiale sjikt som sto for den offentlige kultutøvelsen.

Litteratur

Arwidsson, G. 1954: *Die Gräberfunde von Valsgärde II. Valsgärde 8*. Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, Uppsala, Stockholm.

Arwill-Nordbladh, E. 1998: *Genuskonstruktions i nordisk vikingatid: förr och nu*. Gotarc, Series B. Gothenburg archaeological theses, no. 9. Gothenburg University, Department of Archaeology, Göteborg.

- Bonde, N. & Christensen, A. E. 1993: Dendrokronologisk datering av tømmer fra gravkamrene i Oseberg, Gokstad og Tune. *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1991/1992*, 153-160.
- Christensen, A. E., Ingstad, A. S. & Myhre, B. 1992: *Osebergdronningens grav*. Schibsted, Oslo.
- Crumlin-Pedersen, O. 1991: Gravformer og gravskikke. Bådgravene. I Andersen, S. H., Lind, B. & Crumlin-Pedersen, O. (red.). *Slusegårdgravpladsen III*. Århus.
- Crumlin-Pedersen, O. 1995: Boat-burials at Slusegaard and the Interpretation of the Boat-grave Custom. I Crumlin-Pedersen, O. & Thye, B. M (red.). *The Ship as a Symbol in Prehistoric and Medieval Scandinavia*. Publications from the National Museum Studies in Archaeology & History Vol. I., Copenhagen, 87-99.
- Culin, S. 1890-91: East Indian Fortune-telling with dice. *Proceedings of the Numismatic and Anthropological Society of Philadelphia 1890-91*, 65.
- Culin, S. 1898: Chess and playing-cards. *Smithsonian Institution Report of the U.S. National Museum for 1896*. Smithsonian Institution, Washington, 665-942.
- Davidson, H. R. Ellis 1967: *Nordens guder og myter*. København.
- Gustafson, G. 1890: En baadgrav fra vikingetiden. *Bergens Museums Aarsberetning for 1890*, Nr. 8, 1-13.
- Hellesøe, H. 2006: Båtgravene i Nordfjord. Upublisert hovedfagsavhandling i arkeologi. Arkeologisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Lorange, A. 1876: *Samlingen af Norske Oldsager i Bergens Museum*. J. D. Beyers Bogtrykkeri, Bergen.
- Lorange, A. 1887: Storhaugen paa Karmøen. Nyt Skibsfund fra Vikingetiden. *Bergens Museums Aarsberetning for 1887*, 4. hefte, 1-17.
- Lundström, A. 1980a: Vendel och Vendeltid. Gravgåvorna Vendel, Valsgårde och Sutton Hoo. *Vendeltid*. Statens Historiska museum, Stockholm, 10-18.
- Lundström, A. 1980b: Gravgåvorna Sutton Hoo. *Vendeltid*. Statens Historiska museum, Stockholm, 107.
- Magnus, B. 1992: Småkonger og politiske sentra i tidlig vikingtid. *Nytt fra Ugravningskontoret i Bergen*, Nr. 3, 71-82.
- Montelius, Oscar 1885: Om högsättning i skepp under vikingatiden. *Svenska Fornminnesföreningens Tidsskrift 1884-86*, Sjette band, 149-189.
- Müller-Wille, M. 1970: *Bestattung im Boot. Studien zu einer nordeuropäischen Grabsitte*. Offa, band 25/26 1968/69 (1970), Neumünster.
- Murray, H. J. R. 1979 (1952): *A History of Boardgames Other than Chess*. The Clarendon Press, Oxford.
- Nicolaysen, N. 1882: *Langskipet fra Gokstad ved Sandefjord*. Kristiania.
- Nordahl, E. 2001: *Båtgravar i Gamla Uppsala. Spår av en vikingatida högreståndsmiljö*. Aun 29, Uppsala.
- Næss, J-R. 1970: Grav i båt eller båt i grav. *Stavanger Museum Årbok 1969*, 57-76.
- Opedal, A. med bidrag fra Christensen, A. E. og Sellevold B. J. 1998: *De glemte skipsgravene. Makt og myter på Avaldsnes*. AmS-Småtrykk 47, Stavanger.
- Price, N. S. 2002: *The Viking Way. Religion and War in Late Iron Age Scandinavia*. Aun 31, Uppsala.
- Schetelig, H. 1906: *Ship Burials*. Særtrykk til The Saga Book of the Viking Club. Viking Club, London.
- Schetelig, H. 1917: Graven. I Brøgger, A. W., Falk, H. J., & Schetelig, H. (red.) *Osebergfundet, Bind I*, Kristiania, 209-278.
- Schönback, B. 1981: The custom of burial in boats. I Lamm, J.P. & Nordström, H.-Å. (red.) *Vendel Period Studies*, Stockholm, 123-132.

Solberg, B. 2007: Pastimes or serious business? Norwegian graves with gaming objects c. 200-1000 AD. I Hårdh, B., Jennbert, K. & Olausson, D. *On the Road. Studies in honour of Lars Larsson*. Almqvist & Wiksell International, Stockholm, 265-269.

Steinsland, G. & Meulengracht Sørensen, P. 1994: *Menneske og makter i vikingenes verden*. Universitetsforlaget, Oslo.

Sørheim, H. 1997: *En høvdings gård, en høvdings grav: en vikingtids båtgrav på Egge i Steinkjer, Nord-Trøndelag*. Gunneria 72, Vitenskapsmuseet, Trondheim.

Thorvildsen, Knut 1957: *Ladby-skibet. Med bidrag av Magnus Degerbøl*. Nordiske fortidsminder VI. Bind ,1. Hefte, København.

www.karmoyped.no/avaldpros/historie/akra.htm : Åkra – eit gløymd hovdingsete? I Avaldsnes. Norges eldste kongesete. Sist besøkt 18 mai 2008

www.ravensgard.org/prduham/ngames.html : Game pieces I Ravengard's Viking Age Page. Sist besøkt 18 mai 2008.